

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ В ПАРАДИГМІ МЕТОДОЛОГІЇ ПОЗИТИВІЗМУ

П. Скотний

Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І.Франка

В статті розглядається процес становлення економічної теорії в період переходу від класичного до некласичного етапу розвитку науки. Висвітлюються основні етапи економіко-теоретичної і філософської рефлексії, які визначили головні напрямки подальшого розвитку економічної науки. Досліджено взаємозв'язок економічної теорії і філософії позитивізму.

Ключові слова: методологія, класична і некласична наука, парадигма, принципи, еволюція, позитивізм, неопозитивізм.

Вступ. Економічна теорія в процесі свого розвитку завжди відбивала в своїх аргументаціях цілісні процеси, що відбуваються не лише в економічній сфері, а й в усьому суспільстві. Кожна наукова позиція економічної теорії повинна оцінюватися в контексті проєкції на відповідні процеси. Особливо важливе значення це має для економічної методології, що прокладає шляхи сполучення між власним предметом дослідження і всією системою гуманітарних, а також природничих знань, виступаючи філософією економічної науки. Посилення уваги до методологічних аспектів сучасного етапу економічної теорії обумовлено складністю соціально-економічних процесів постіндустріального розвитку. Під методологією економічної науки, як правило, розуміється не лише економіко-теоретичне пізнання, але й питання практики. Генеза даного процесу вимагає більш детального вивчення, оскільки етапи становлення економічної методології та її кореляції з найбільш важливими інтелектуальними феноменами життя дозволяють глибше проникнути в сутність економічної реальності. Її пізнання – умова ефективної економічної діяльності.

Основна частина. Перехід від класичної до неокласичної (сучасної) науки і викликані ним зміни в об'єктивному змісті знання, його основах (способах аналізу об'єктів пізнання, одержання знань, розвитку і структуризації інгредієнтів науки), самому типі самосвідомості науки можна визначити поняттям *революція*. Її породило входження в «тіло» знання в якості необхідного і невід'ємного компонента *суб'єкта пізнання*, його активної діяльності. Фундаментальність даної обставини має надзвичайно важливий вплив на подальший розвиток методології наукового пізнання в цілому і економічного зокрема.

Парадигма класичної науки, котра націлювана на пізнавальне освоєння предмета «самого по собі», в його сутнісно-натуралістичній безпосередності, абсолютизувала поняття природного процесу, який виділявся безвідносно до умов його вивчення. Це викликало елімінацію із науки суб'єктивної діяльності, ігнорування ролі засобів

дослідницького впливу на об'єкт пізнання. Не обтяжені рефлексією специфічних функцій суб'єкта в пізнавальній ситуації, представники класичної науки культивували думку про можливості необмеженого уточнення і всебічної деталізації будь-яких пізнавальних параметрів.

Революція в науці означала заміну *споглядального* стилю мислення *діяльним*. Тим самим настав час нових методологічних підходів, обумовлених *зміною розуміння* предмета знання. Їм стала тепер не реальність «в чистому вигляді», як вона фіксується «живим» спогляданням, а її певний зріз, заданий через призму прийнятих теоретичних і операціональних засобів і способів її освоєння суб'єктом. Поскілки про безліч характеристик об'єкта немає сенсу говорити без врахування засобів їх виявлення, постільки сучасна наука легалізувала *відносність* властивостей об'єкта до типу його взаємодії з цими засобами в пізнавальних ситуаціях.

Вияснення відносності об'єкта до дослідницько-перетворювальної (суб'єктивної) діяльності стимулювало перехід науки від «вивчення речей, котрі розглядалися як незмінні і здатні вступати в певні зв'язки, до вивчення умов, потрапляючи в які річ не просто веде себе певним чином, але тільки в них може бути або не бути чимось, існувати або не існувати як дана визначеність» [6, с. 73]. В силу цієї причини сучасна наукова теорія починається з фіксації процедурної бази, з виявлення способів і умов дослідження об'єкта, що утворює семантичний і операціональний контур теорії, виступає гарантом об'єктивності і гармонічності опису охоплених нею фактів.

Важливе значення має введення у науково-дослідницьку діяльність *принципу доповнюваності*, який, вказуючи на неоднакову виявленість властивостей об'єкта в залежності від типу його взаємодії з приладами в різних, часто взаємовиключаючих умовах, легалізує правомірність і рівноправність різних видів опису об'єкта, його концептуальних образів. Власне цим і пояснюється те, що від єдиного нескінченного «об'єкта взагалі з однозначним і незмінним ядром об'єкта, який відображається єдино можливим істинним способом», сучасна дослідницька діяльність «перейшла до світу, який нагадує скоріше калейдоскоп множини проєкцій» [6, с. 73]. Цей світ фіксується в системі кінцевих, відносних до засобів впливу картин, кожна з котрих не в стані претендувати на остаточний, всебічний, всеохоплюючий тип його опису.

Відмова від споглядальності і наївної реалістичності установок класичної науки, що знайшло вираз, зокрема, в новій практиці постановки предмета знання з врахуванням способу його пізнавального освоєння в розумінні динамічності зв'язків емпірії і теорії тощо, модифікувала статус факту як «перевірочної» інстанції. В зв'язку з чим змінилось уявлення про перевірку як спосіб достовірності знання. По-перше, не в змозі відігравати роль «судді» для теорії, як гносеологічна процедура вона реалізується в «пакеті» з іншими — внутрішньотеоретичними: принципом відповідності, виявлення внутрішнього і когерентного досконалості теорії — способами апробації знання. По-друге, перевірка свідчить уже не стільки про те, відповідає або не відповідає теоретичне формування чомусь тому, що існує і до неї «насправді», скільки про те, «що теоретичні установки виправдані для відомих умов і можуть бути реалізовані для деякого класу ситуацій» [2, с. 442]. Тим самим певна залежність може бути здійснена.

Така, в найбільш короткому викладі, природа некласичного типу мислення, ствердження якого несла з собою наукова революція. На класичній стадії функціонування науки, коли, за словами В. Гейзенберга, «змістовна і понятійна ясність передує повному розумінню математичних структур» [2, с. 444], універсальним способом

зادання об'єктів теорії були операції абстрагування і безпосередньої генералізації наявного емпіричного матеріалу. Зокрема, взята на озброєння ученими-класиками теорія абстракцій класичного філософського емпіризму, котра в свою чергу, викрастилізувалася як узагальнення дослідницької тактики учених-класиків. Дана ситуація дуже добре проглядається в англійській класичній політичній економії, представники якої формувалися в лоні англійського філософського емпіризму — Ф. Бекона, Дж. Локка, Дж. Берклі та ін. В подібному ж наївно-реалістичному ключі вирішувалася і центральна для теоретичної діяльності *проблема існування* (наявності буття). Вирішальна основа існування вбачалася в безпосередній очевидності: існує те, що відповідає інтуїтивно умоосязній наглядності (наявності).

Необхідно зазначити ті зміни, які відбулися в структурі самого наукового знання. Зокрема, змінилося відношення науки до історії науки. В класичну епоху історія науки трактувалася як дисципліна в повному смислі історична. В рамках некласичної науки результати наукової діяльності беруться не з точки зору вічності (класична наука), а в контексті їх генезису. Адаже саме реальна історія науки містить розгорнуту панораму динаміки знання — вона сприяє осягненню внутрішньо наукових перспектив і можливостей: як, куди і навіщо, також акумулює інформацію про суб'єктивний елемент в знанні, про форми і способи даності об'єкта досліднику, про засоби адекватної пізнавальної реконструкції предмета вивчення.

Змінилося відношення науки до включеного в її фонд знання. Нові методологічні принципи продемонстрували відносний статус як знання, так і його основ, покінчили з класичним міфом про непорушність принципів науки, звільнила її самосвідомість від догми про неперервно-поступальний характер розвитку наукового процесу як «кумулятивної деталізації» не багатьох фундаментальних «апріорно достовірних» ідей. Все це, будучи зведене в ранг парадигми сучасної науки, визначило її креативний самокритицизм, поняття про необхідність постійного перегляду своїх принципів і положень, алгоритмів одержаних результатів [2, с. 444].

Поряд з цими процесами формується нова економічна система, яку потім назвуть капіталізмом. Основний тип зв'язків у межах національної економіки — зв'язки, пов'язані з удосконаленням функціонування господарського механізму. Цей тип зв'язків постав як системотворчий і водночас регулювальним. В епоху неокласики активно формується ринкові зв'язки — між усіма елементами економічної системи через механізм конкуренції, ринкового ціноутворення, стихійного «переливання» капіталу, взаємодії попиту і пропозиції тощо. В межах світового господарства починає формуватися такий елемент господарського механізму, як наднаціональне регулювання з боку наднаціональних органів та міжнародних фінансово-кредитних організацій. Процес розвитку економічної системи надзвичайно ускладнюється [5, с. 91]. На основі всіх видів новоутворених системних (регулювальних) зв'язків виникають і функціонують закони даної економічної структури.

Головною ознакою господарського механізму в цей період є його раціональна спрямованість, яка залежить від оптимального саморегулювання, поєднання адміністративних, правових і економічних важелів та інших факторів. Поряд з іншими факторами раціонально-прагматичний підхід перетворює «в органічну цілісність всі інші підсистеми, їх складові елементи і компоненти, узгоджує виконувані ними функції, інтереси основних класів і соціальних груп» [5, с. 91]. Це здійснюється внаслідок реалізації основних функцій самого господарського механізму, всієї економічної системи, яка переходить на новий якісний щабель розвитку.

В силу цих факторів і нових умов багато в чому змінилися логічні основи науки (знання). Сутність змін, які відбулися, полягає в тому, що наука використовує такий логічний апарат, котрий найбільш пристосований для фіксації специфіки «діяльнісного» підходу до аналізу явищ дійсності, в тому числі і господарської. Саме цим викликаний прогрес неklasичних багатозначних логік, обмеження і відмови від використання таких класичних логічних притомів і норм, як теорема індукції, закон виключеного третього, введення уявлень про кінченість і конструктивність як об'єктів науки, так і здійснення з ними певних маніпуляцій. На цій основі формуються і стверджуються нові методології, якими в цей період стають концепції позитивізму і прагматизму. Вони виникли і сформувалися практично одночасно, репрезентуючи різні філософсько-методологічні традиції. Але головне полягало в тому, що саме позитивізм і прагматизм містили в собі і відкривали нові пізнавальні можливості для економічної теорії.

В даному контексті особливої уваги заслуговує класичний – *перший* – позитивізм XIX ст. (О. Конг, Дж. С. Мілль, Г. Спенсер), в якому подальший розвиток одержала розробка індуктивних методів дослідження. Найбільш вагомий внесок в неї вніс представник англійської класичної політичної економії Дж. С. Мілль. Продовжуючи традиції індуктивістської методології Ф. Бекона, він приклав зусилля і до вирішення завдань більш широкого плану — визначенню форм зв'язку дедуктивних та індуктивних умовиводів. Мислитель приходив до висновку, згідно якому енлогізм (дедуктивний умовивід) є різновидом умовиводу від окремого до окремого, від одиничного до одиничного, (основного виду умовиводу в науковому пізнанні), і одночасно висновком з попередньої (існуючої до нього) неповної індукції. В дослідженні індуктивних умовиводів основним результатом було формулювання канонів (прийомів) логічного висновку по індукції: єдиної відмінності; єдиної тотожності; тотожності і відмінності в об'єднаному виді; залишків; відповідних змін. Відмічені канони були здатні слугувати логічним засобом відслідковування шляхів прирощення вже одержаного знання.

Незважаючи на те, що впевненість Дж. Ст. Мілля на відкриття ним нових причинних зв'язків, не виправдалася, проте це не зменшує його значущості як видатного мислителя. В 1843 році він видав «Систему логіки», яку М. І. Туган-Барановський назвав «найбільш оригінальним твором» [7, с. 50], який до цього часу здійснює великий вплив «на спрямування філософської думки в Європі» [7, с. 50]. Раніше, чим видати свою книгу, Дж. Ст. Мілль дав її проглянути У. Уевеллу (1794-1866), одному з найбільш відомих і впливових британських учених XIX ст., засновнику філософії науки. Згідно У. Уевеллу, все знання має як ідеальний, або суб'єктивний, так і об'єктивний вимір. Він назвав це «фундаментальною антитезою». «В кожному акті пізнання... є два протилежних елементи, які ми можемо назвати Ідеями і Сприйняттям» [7, с. 52]. Випробувавши вплив І. Канта, У. Уевелл шукав свого роду «серединний шлях» між чистим раціоналізмом і емпіризмом. Філософія науки У. Уевелла, хоча і критикувалася Дж. Ст. Міллем в «Системі логіки», викликала потім плідну дискусію між філософами про природу індуктивних суджень моральної філософії і політичної економії. Саме в контексті цих дискусій ідеї У. Уевелла були знову відкриті в двадцятому столітті критиками логічного позитивізму.

Для становлення позитивістських поглядів Дж. Ст. Мілля велике значення мало листування з французьким філософом, засновником позитивізму О. Контом, шеститомний твір якого «Курс позитивної філософії» (1830-1842 рр.) здійснив величезний вплив на філософсько-методологічні позиції англійського економіста.

Встановлені О. Контом закони соціального розвитку Дж. Ст. Мілля вважав неперевершеним по своїй глибині узагальненням історичних фактів, але при всьому своєму захопленні творцем позитивної філософії він не міг схвалити його політичної системи, заснованої на підкоренні суспільства деспотизму його духовних керівників, в особі учених і філософів. В «Системі логіки» Дж. Ст. Мілля говорить про необхідність нової соціальної науки, котру він називає «політичною онтологією». Ця наука повинна встановити закони розвитку не суспільства, а національного характеру, дослідити психічні особливості цілих народів подібно до того, як психологи вивчають психічне життя окремої особистості. Але, навіть назбиривши матеріалу, він переконався, що ця робота йому не під силу, і почав писати іншу: «Основи політичної економії». Вона мала ще більший успіх, чим «Система логіки», оскільки в ній були продуктивно використані принципи позитивістської методології. Результати її впливу полягали у філософсько-методологічній рефлексії над науковим економічним знанням і економічною наукою загалом.

Філософія науки *першого позитивізму* була розгалуженою системою поглядів на науку як соціокультурне явище. В ній достатньо чітко осмислювались прогностичні можливості наукового знання і його практичні функції. Особливо це мало першочергове значення для економічної науки, яка в цей період набувала широкого розповсюдження. «Виробництво, річ не незмінна, а яка все збільшується. В тих випадках, коли погані установи або низький рівень розвитку ремесел не стримують виробництво, його продукт, як правило, має тенденцію до збільшення; тенденцію, котра стимулюється це тільки бажанням виробників примножити власні засоби споживання, але і зростаючої кількості споживачів. Ніщо в політичній економії не може бути важливіше за встановлення закону цього збільшення виробництва, вияснення умов, яким підлягає цей закон, і вирішення питання про те, чи існують які-небудь практичні межі дії цього закону і які вони» [4, с. 225], — писав Дж. Ст. Мілля. Для нього безсумнівим було те, що помилкові думки про ті чи інші проблеми в економічній теорії можуть приносити (і приносять) немало шкоду в дійсності. «Знати, щоб передбачити, і передбачити, щоб могли» [3, с. 99], — так вважав О. Конт.

Важливе значення для тієї епохи, епохи становлення нових методологій, мала підтримка соціальної стабільності і порядку. Тому позитивістські методологічні посилки і положення філософії науки були співзвучні настроям наукового співтовариства, учасниками якого були видатні вчені того часу (Дж. Ст. Мілля, У. Уевелл та ін.). В науковому економічному співтоваристві XIX ст., як і в науці загалом, набирала інтенсивність і масштаби процеси спеціалізації та професіоналізації. Методи і результати діяльності науки все більше ставали невіддільними осмисленню з точки зору «здорового глузду» і прагматичних установок пересічності, який домінував в соціумі. Але для створення умов нормального функціонування науки як соціального інституту вона мала потребу в підтримці суспільства. Перед економічною наукою постали дві достатньо складні задачі: сформувати образ науки, привабливої для широкої публіки і особливо для тієї її частини, від якої залежало фінансування і соціально-правова підтримка науки; зберегти відносну внутрішню самостійність науки з її правом на власні правила діяльності. В цьому плані філософія *першого позитивізму* практично заклали основи нової методології наукового розвитку: по-перше, відмежувавшись від нівелюючих науку старих метафізичних схем і всіляко підкреслюючи позитивний (заснований на досвідних даних) метод дослідження; по-друге, обґрунтовуючи позитивну роль науки і

наукового знання в життєдіяльності соціуму. Зазначені установки стали наріжними і в теорії *індустріального суспільства*, яке інтенсивно формувалося, випереджуючи темпи його становлення. Воно тим швидше відбувається, чим більше сприятливих умов для діяльності капіталу. Такі умови виникають головним чином тоді, коли «капітал країни дає великий річний приріст і коли в наявності є велика маса капіталу, який шукає свого застосування» [4, с. 213], — писав Дж. Ст. Мілль. Головне — створити нові підприємства, що можна зробити значно швидше, ніж створення нового капіталу. Заміна дрібного виробництва крупним полегшується також наявністю великих капіталів в руках небагатьох. «В країнах, де існують дуже крупні ринки, де одержали саме широке розповсюдження комерційна довіра і дух підприємництва і де найбільше число крупних капіталів належить окремим особам, існує тенденція все частіше і частіше в одній галузі промисловості за іншою замінити дрібні підприємництва крупними» [4, с. 213]. В цьому Дж. Ст. Мілль вбачав перспективу розвитку індустріалізму, теоретичним обґрунтуванням якого була теорія позитивізму.

Особливо співзвучній філософії позитивізму стала *ідея ціннісно-нейтрального знання*, висунутої в економічній науці XIX ст. Відповідно цій ідеї свідомо і достатньо жорстко встановлювались межі між природознавством, релігією, моральним і політичним знанням, стверджувалося підкорення біосоціальних наук природним, всіяко підтримувався лозунг «наука, технологія, прогрес» і стимулювалося визнання науки як домінуючого способу самосвідомості індустріального суспільства, яке стверджувалося. Наука — це не тільки авторитет і сила, про що говорив Ф. Бекон, предмет публічної гордості, але, насамперед, «об'єктивний і безпристрасний спосіб досягнення бажаних цілей, знаряддя всезагального блага і неупереджений суд» [3, с. 100]. Зрозуміло, все це знаходило відгук в свідомості самих широких верств населення. «Для теологів і політиків, — зазначають Дж. Моррел і А. Текрі, — наука ставала засобом підкріплення їх претензій, котрі могли тепер розрахувати на інтерпретацію в її термінах природного або визначеного положення людини. Для підприємця або інженера наука ставала риторичним гарантом визначності вибраних ними курсів діяльності. Для успішного буржуа наука ставала не тільки приватною насолодою, але і громадянським обов'язком. Для самих «джентльменів науки», як і для тих, хто прагнув об'єднатися з ними, наука із тривалого інтелектуального пошуку і носія моральних цінностей перетворювалася в науку — засіб тиску на уряд, а право на престиж і положення в засіб швидкої кар'єри, в суб'єкт грантів, доповідей, дослідницьких програм, нарешті, в науку як засіб безумовного і соціально визнаного самоствердження» [8, с. 33].

Наступні події в науці, зокрема, криза в природознавстві, обумовили вихід на перший план філософсько-методологічної рефлексії над наукою, осмислення її методологічних проблем. Реакцією позитивістів другого покоління (більшість з яких були видатними ученими) стала орієнтація на емпіричні форми знання, доведена до світоглядного рівня. Відчуття оголошувалися не лише «першоосновою» наукового знання, але всієї світобудови (виступаючи в першому випадку як суб'єктивне утворення, у другому — як об'єктивне. Більш політичний результат і реальний стимул подальшої методологічної роботи мали уявлення позитивістів другого покоління про механізми систематизації знання. В їх основі лежала однорівнева модель описів емпіричних фактів та їх зв'язків, в тому числі і причинних. Теоретичні побудови (які неможливо було їх ігнорувати) одержали статус опосередкованих описів, в яких опис реально спостережуваних фактів замінявся описом мисленневих

фактів. Власне, це стало результатом визначення Дж. Ст. Міллем *предмету політичної економії* через поведінку людини та її здатність оцінювати ефективність різних засобів для досягнення цілі. Характеризуючи політичну економію як теоретичну науку, учений звертав увагу на те, що передумовою успішного введення справ слугує не одна з наук (економічна теорія, наприклад), а наука в цілому, або ряд окремих наук. Відтак «усвідомлення вузькості предметної галузі економічної науки компенсувалося у Дж. Ст. Мілля широким міждисциплінарним підходом до вирішення завдань прикладного характеру» [1, с. 293]. Іншими словами, практичного. В подальшому для побудови системи знання як сукупності описів передбачається лише логічна робота по їх узагальненню.

Висновки. Становлення економічної теорії відбувалося в кореляції з найбільш вагомими філософськими і науковими дискурсами. Перехід від класичного до некласичного етапу розвитку науки означав вичерпність першого, класичного етапу наукового пізнання (переважно споглядального, емпіричного, описового). Другий етап, який пов'язаний з некласичними концептами і способами пізнання. Це етап теоретико-філософського осмислення фундаментальних проблем економічної науки. Особливе значення для цього етапу має позитивізм, в руслі якого сформувалися основні методологічні принципи некласичної економічної теорії. Нові методологічні принципи продемонстрували відносний статус як економічного знання, так і його основ, покінчили з класичним міфом про непорушність принципів науки, звільнила її від догми про неперервно-поступальний характер розвитку наукового процесу. Все це визначило наступний етап розвитку економічної теорії в напрямку креативності і самокритицизму.

1. Історія економічних вчень / За ред. В.Д.Базилевича. – К.: Знання, 2004.
2. Ильин В.В. Философия. – М.: Академический проект, 1999.
3. Лукашевич К.К. Философия и методология науки. – Минск: Современ. шк., 2006.
4. Милль Дж. Ст. Основы политической экономики с некоторыми приложениями к социальной философии. – М.: ЭКСМО, 2007.
5. Мочерний В.В. Методология экономического исследования. – Львів: Світ, 2001.
6. Сагатовский В.Н. Принцип конкретности истины в системе субъективно-объективных отношений // Философские науки. – 1982. - № 5.
7. Туган-Барановский М.И. Джон Стюарт Милль // Милль Дж. Ст. Основы политической экономики с некоторыми приложениями к социальной философии. – М.: ЭКСМО, 2007.
8. Morell J., Thakray A. Gentlemen of science: Feary years of the British assotiation for the press, 1981.- P. 33.

ECONOMIC THEORY IN THE POSITIVIST PARADIGM METHODOLOGY

P. Skotnyi

Drohobych state pedagogical university named after Ivan Franko

The article deals with the process of becoming of economic theory in the period of transition from classical to the nonclassical stage of science development. The basic stages are lighted up of economics – theoretical and philosophical reflection, which defined the main directions of further

development of economic science. Interconnection between economic theory and philosophy of positivism is investigated.

Keywords: methodology, classic and nonclassical science, paradigm, principles, evolution, positivism, neopositivism.

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ В ПАРАДИГМЕ МЕТОДОЛОГИИ ПОЗИТИВИЗМА

П. Скотный

Дрогобычский государственный педагогический университет им. И. Франко

В статье рассматривается процесс становления экономической теории в период перехода от классического до неклассического этапа развития науки. Освещаются основные этапы экономико-теоретической и философской рефлексии, которые определили главные направления дальнейшего развития экономической науки. Исследована взаимосвязь экономической теории и философии позитивизма.

Ключевые слова: методология, классическая и неклассическая наука, парадигма, принципы, эволюция, позитивизм, неопозитивизм.